

زکریا

قلم
دردوره صفویه

«بررسی فرهنگی، اجتماعی، مذهبی و سیاسی»

سرشناسه: احمدی زادگان، نرگس، ۱۳۶۱ -
 عنوان و نام پدیدآور: قم در دوره صفویه: بررسی فرهنگی، اجتماعی،
 مذهبی و سیاسی / مؤلف: نرگس احمدی زادگان
 مشخصات نشر: قم: آستان مقدس قم، انتشارات زائر، ۱۳۹۳.
 مشخصات ظاهری: ۲۸۰ ص.
 فروست: زائر، انتشارات مقدس حضرت فاطمه معصومه (س)، ۴۷۶.
 شابک: ۱-۹۲-۶۴۰۱-۹۷۸-۹۶۴-۷۰۰۰: ۷۰۰۰ ریال
 یادداشت: کتابنامه: ص. ۳۶۵-۲۷۱.
 موضوع: قم - تاریخ - قرن ۱۲-۱۰ ق.
 موضوع: قم - تاریخ
 موضوع: ایران - تاریخ - صفویان، ۹۰۷-۱۱۴۸ ق.
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۳/الف ۳۷۷/م/DSR۲۱۱۳
 رده بندی دیویی: ۹۵۵/۱۲۸۲
 شماره کتابشناسی ملی: ۳۵۵۲۰۹۹

۹۳ / شماره اثر مدیریت پژوهشی آستان مقدس قم

قم در دوره صفویه: بررسی فرهنگی، اجتماعی، مذهبی و سیاسی

مؤلف: نرگس احمدی زادگان

ناشر: زائر آستان مقدس

چاپخانه: زائر آستان مقدس

حروفچینی، صفحه آرا: هوایی، زند

بیت و سال چاپ: اول ۱۳۹۳

سمارگان: ۱۰۰۰

بیت: ۷۰۰۰ تومان

شابک: ۱-۹۲-۶۴۰۱-۹۷۸-۹۶۴-۷۰۰۰

دفتر مرکزی: قم/میدان شهداء/ انتشارات زائر
 نمایشگاه دائمی کتاب: حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام
 صحن صاحب الزمان (عج)

تلفن: ۳۷۷۴۵۶۵۱-۲ فاکس: ۳۲۹۳۱۹۴۲

* حق چاپ محفوظ است *

فهرست مطالب

۱۳	سفن ما
۱۵	مقدمه
۱۶	احسن التواريخ
۲۰	عالم آرای عباسی
۲۱	خلد برین
۲۲	خلاصه التواريخ
۲۵	تذکره تحفة سامی
۲۵	سفرنامه پیترو دلاواله
۲۶	تذکره نصر آبادی (تذکره الشعرا)
۲۷	سفرنامه ناورنیه
۲۸	سفرنامه اولتاریوس
۲۸	سفرنامه شاردن
۲۹	تذکره الملوک
۳۱	وجه تسمیه «قم»

سیدایش شهر قم

۳۷	تاریخچه سکونت در ناحیه قم

۳۹	الف) قم، پیش از اسلام.....
۴۴	ب) قم، پس از دوره اسلامی.....
۴۶	آب قم.....
۴۸	رودخانه قم.....
۴۹	نهر سعد.....
۴۹	آب و هوای قم.....
۵۰	باغ‌ها و کشتزارها.....
۵۰	محله‌های قم.....
۵۱	دروازه‌های قم.....
۵۱	سیر حوادث سیاسی.....
۵۲	زمینه‌های موفقیت صفویان.....
۶۰	خاندان منشی.....
۶۱	از جمله افراد متنفذ این خاندان.....
۶۱	قاضی احمد قمی.....
۶۴	فرزندان و نوادگان قاضی احمد.....
۶۴	میر صفی‌الدین محمد.....
۶۴	میر محمد هاشم.....
۶۵	صفی‌الدین محمد.....
۶۷	پدران خویشاوندان قاضی احمد.....
۶۷	میر سید احمد.....
۶۷	قاضی شرف‌الدین عبدالمجید.....
۶۷	آقا کمال‌الدین حسینی مستبکی.....
۶۸	آقا فتوح‌الدین فتح‌الله.....
۶۸	شرف‌الدین حسین میرمنشی.....
۷۰	میر و جیه‌الدین خلیل‌الله.....

۷۰	میرزا محمود
۷۰	میرسراج‌الدین علی قمی
۷۱	میرسیدعلی رضوی قمی
۷۲	شخصیت های سیاسی قم
۷۲	- آقا فتح‌الله خان کمترین
۷۲	- آقا کمال‌الدین حسین
۷۳	- ابراهیم بیک
۷۳	- القاص میرزا
۷۴	- حسین بن بیک شاملو
۷۴	- حسینقلی بیک
۷۵	- حسین صلابی
۷۶	- حیدربیک چاپوق
۷۷	- دورمیش خان شاملو
۷۷	- سلیمان خلیفه ترکمان
۷۸	- شاه قلی خلیفه
۷۹	- علیقلی سلطان ذوالقدر
۷۹	- علیقلی خلیفه ذوالقدر
۸۰	- ولی خلیفه شاملو

توجه‌ی پادشاهان صفوی به شعر

۸۵	اسناد
۸۶	سند اول
۸۷	سند دوم
۸۸	سند سوم
۹۱	سید شجاع‌الدین سلطان محمود

- ۹۴.....امیرسلطان احمد
- ۹۴.....میرشمس الدین نقیب رضوی
- ۹۶.....میرمحمدسعید رضوی
- ۱۰۵.....جغرافیای شهری قم
- ۱۰۵.....شهر قم در دوره صفوی
- ۱۰۷.....منظره شهر قم از دید سیاحان اروپایی
- ۱۰۸.....مسابقات در قم عهد صفوی
- ۱۱۰.....طراوت و عفتی قم
- ۱۱۱.....آب رودخانه قم در عهد صفویه
- ۱۱۱.....ماجرای سیل مهیب قم
- ۱۱۴.....میدان میر
- ۱۱۴.....محلات و کوی‌های قم
- ۱۱۷.....وضعیت اجتماعی قم در دوره صفوی
- ۱۱۸.....سیر تطور نهاد وقف در جامعه قم
- ۱۲۵.....وقف نامه ها
- ۱۳۴.....وقف نامه ها
- ۱۳۴.....الف) مدرسه نجف قلی بیک
- ۱۳۵.....ب) مدرسه مؤمنیه
- ۱۳۷.....ج) مدرسه خان
- ۱۳۸.....د) مدرسه فیضیه
- ۱۴۰.....ه) نمونه های دیگر وقف
- ۱۴۱.....نقابت
- ۱۴۲.....انتخاب نقیبان
- ۱۴۳.....شرایط رسیدن به مقام نقابت
- ۱۴۴.....تولیت

۱۴۴.....	مثنوی منصوب.....
۱۴۵.....	مثنوی منصوب یا متصدی.....
۱۴۵.....	تولیت در آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (ع)
۱۵۰.....	وضعیت اقتصادی قم.....
۱۵۱.....	مرکزیت.....
۱۵۳.....	کشاورزی اساس اقتصاد قم.....
۱۵۵.....	محصولات عمده کشاورزی.....
۱۵۷.....	صنایع قم.....
۱۶۰.....	ضرب سکه.....
۱۶۰.....	وضعیت مذهب قم در دوره صفوی.....
۱۶۱.....	تعصب مذهبی مردم قم.....
۱۶۲.....	مسکرات در قم.....
۱۶۳.....	توجه مردم قم به امور مذهبی.....
۱۶۳.....	توجه به شعار مذهبی.....
۱۶۳.....	برگزاری مراسم عاشورا.....
۱۶۴.....	وضعیت علمی مردم قم.....
۱۶۵.....	علمای قم.....
۱۶۵.....	(۱) ملا محمد طاهر قمی.....
۱۷۰.....	(۲) قاضی سعید قمی.....
۱۷۱.....	خدمات اجتماعی قاضی سعید.....
۱۷۴.....	(۳) شیخ احمد قمی.....
۱۷۷.....	(۴) ملا عبدالرزاق فیاض لاهیجی قمی.....
۱۷۸.....	(۵) میرزا حسن لاهیجی.....
۱۷۹.....	(۶) میرزا محمد قمی مشهدی.....
۱۸۱.....	(۷) سیدصدرالدین رضوی قمی.....

- ۱۸۱..... قاضی احمد قمی
- ۱۸۲..... (۱) خلاصه التواریخ
- ۱۸۲..... (۲) گلستان هنر
- ۱۸۳..... (۳) تذکره مجمع الشعرا
- ۱۸۳..... (۴) منتخب الوزراء
- ۱۸۴..... (۵) جمع الاخیار
- ۱۸۴..... (۶) دیوان ابراهیم میرزا صفوی
- ۱۸۴..... (۷) دیوان اشعار
- ۱۸۵..... (۸) رساله احوال مفاخر و مناقب شهر قم
- ۱۸۵..... وضعیت هنر و ادب در قم
- ۱۸۶..... وضعیت ادبیات در عصر صفوی
- ۱۸۷..... الف) مکتب وقوع و شاعران وقوع گوی قمی
- ۱۸۸..... ب) سبک هندی و شاعران قم
- ۱۸۹..... شعرا و سخنوران قم در دوره صفوی
- ۲۲۴..... آثار تاریخی و فرهنگی قم در دوره صفوی
- ۲۲۴..... مدارس
- ۲۳۱..... مساجد
- ۲۳۶..... کاروان سراها
- ۲۳۹..... پل های قم در دوره صفوی
- ۲۴۲..... توصیف حرم مطهر حضرت معصومه علیها السلام در دوره صفوی
- ۲۴۲..... محل دفن حضرت فاطمه معصومه علیها السلام در داخل روضه
- ۲۴۴..... ضریح
- ۲۴۵..... ایوان طلا
- ۲۴۵..... گل دسته ها
- ۲۴۵..... رواق جنوبی

۲۴۶	مقبره شاه صفی
۲۴۶	مقبره شاه عباس دوم
۲۴۷	مقبره شاه سلیمان و شاه سلطان حسین
۲۴۸	دو مقبره از خاندان صفویه
۲۴۹	مقابر شاهزادگان
۲۴۹	مهمانخانه آستانه
۲۵۰	بقعه‌ها و امام‌زاده‌های قم دوره صفوی
۲۵۰	(۱) شاهزاده ابوالاحمد بن محمد حنفیه
۲۵۱	تاریخ بنا
۲۵۱	(۲) مجموعه چهل اختران
۲۵۲	الف) شاهزاده نادر
۲۵۲	ب) مرقد موسی میرقد
۲۵۳	ج) بقعه چهل اختران
۲۵۳	(۳) علی بن بابویه قمی
۲۵۳	۴) سکینه خاتون
۲۵۳	۵) بابا مسافر
۲۵۴	۶) سلطان محمد شریف
۲۵۴	۷) بقعه مجاور صحن مزار در بهشت
۲۵۵	۸) شاهزاده احمد
۲۵۵	۹) شاه حمزه
۲۵۶	۱۰) معصومه کهک
۲۵۷	۱۱) شاهزاده ابراهیم
۲۵۷	۱۲) شاهزاده محسن
۲۵۸	۱۳) شاهزاده ابراهیم دستجرد
۲۵۸	۱۴) شاهزاده اسماعیل

۲۵۹.....	۱۵) امامزاده ابراهیم
۲۵۹.....	۱۶) امامزاده زکریا
۲۶۰.....	۱۷) امامزاده وشنوه
۲۶۰.....	۱۸) شاهزاده محمد افسطی در ترخوران
۲۶۱.....	نتیجه
۲۶۵.....	فهرست منابع
۲۷۱.....	فهرست مآخذ

www.ketab.ir

سخن ما

قم حرم اهل بیت علیهم السلام است. فرهنگ و تاریخ تشیع با فرهنگ و تاریخ شهر مقدس قم پیوندی عمیق دارد، بطوری که پژوهش و مطالعه در موضوع تشیع و قم توانمند بوده و هر کدام بدون دیگری کامل نخواهد بود. در موضوع «قم شناسی» و تاریخ نسیم ترین شهر و آداب و فرهنگ و رسوم آن آثار فاخر و ارزشمندی سامان یافته، کتاب «تاریخ قم» اثری بی بدیل در این عرصه بشمار می‌رود، گرچه با کمال تأسف بخش‌های مهم این گنجینه علم و معرفت مفقود شده، اما مقدار موجود حکایت از قله‌های کمال علمی و معنوی تمدن و حضارت در این شهر را دارد.

برای قم شناسی باید به ادوار مختلف تاریخ این شهر توجه داشت. قم از قرن دوم هجری با قم عصر آل بویه و قم در زمان سلجوقیان و قم در زمان مغول کاملاً متفاوت است. یکی از برهه‌های حساس و یکی از حلقه‌های مهم در این زنجیره گسترده و طولانی، شناخت قم و جایگاه اجتماعی، فرهنگی، دینی، اقتصادی، نظامی قم در عصر صفویه و بویژه در قرن دهم هجری است که اثر حاضر به بحث و کاوش در آن پرداخته است. آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه سلام الله علیها تاکنون چند کتاب و پژوهش در موضوع قم

شناسی را به یاری خدای متعال منتشر نموده و اینک نیز گامی دیگر در این عرصه را تقدیم خوانندگان عزیز می‌نماید.

در اینجا لازم است از نویسنده محترم این اثر عالمانه تشکر ویژه داشته و این نوید را به جامعه علمی و فرهیختگان عزیز کشورمان بدهیم که به خواست خداوند «دانشنامه قم» در سایه عنایات فرزند باب الحوائج الی الله علیها السلام تدوین و عرضه خواهد شد.

در پایان با سپاس از درگاه الهی به خاطر توفیق این خدمت از حمایت‌های حضرت آیت الله سید محمد سعیدی دامت افاضاته تولیت محترم آستان مقدس و همه معققان پژوهشگران محترم که با این مدیریت همکاری دارند و نیز کلیه دست اندرکاران امور چاپ قدردانی می‌نماییم.

رییس پژوهشکده آستان مقدس

احمد عابدی